

AVTORJI IN KNJIGE

Silvija
Borovnik

Plodno pisanje — Jalov pelin

Najnovejša proza pisatelja Florijana Lipuša, *Jalov pelin**, je nabito branje. Pisanje je moralo biti trdo delo in težko verjamemo, da je besedilo nastalo v dveh letih. Toliko je namreč minilo odkar je izšla *Odstranitev moje vasi*, zadnja Lipuševa knjiga.

Ceprav je izredno tenkočutna in zabrisana zveza nekaterih snovi in motivov iz Jalovega pelina z drugima dvema velikima Lipuševima prozama: z *Zmotami dijaka Tjaža* (Maribor 1972, Ljubljana 1976) in z *Odstranitvijo moje vasi* (Celovec/Trst 1983), je vendar očitna.

Iz *Tjaža* se vleče cel snop motivov: železniška postaja in vlak, motiv prihajanja in odhajanja, spomini na očeta, mater in na babičino smrt. Nekatere sestavine *Tjaževega* Poglavlja o drvarjih odsevajo v drvarskih opravilih v *Jalovem pelinu*. *Odstranitvi moje vasi* in *Jalovemu pelinu* je skupna podoba vasi in vklenjenosti vanjo. V vseh treh prozah pa je posebni — ironični, parodični, groteskni — perspektivi izpostavljena t. i. oficialna kultura, prazniki, obredi in običaji, ljudska praznovanja in žalovanja. Njihova podoba razodeva marsikdaj zlagan in dogmatičen svet, Lipuš pa se ga loteva brez kakršne koli sentimentalne ljubezni do folklore. Njegova ošiljena ironija rada dreza v tabu teme: življenje v semenišču (v *Tjažu*), v cerkvene praznike (v *Odstranitvi*), v razpoloženje ob pripravah na pogreb, ki je prikazano v posebno karnevalski perspektivi (v *Jalovem pelinu*).

Motiv človeškega telesa v Lipuševi prozi odkriva cel spekter sporočil. Osnovno je to, da je človek svojemu telesu odtujen. V *Tjažu* je telo razdeljeno na zgornji del, ki je pošten, priden in dovoljen, in na spodnji del, na katerega je priporočljivo čimmanj misliti, strogo prepovedano pa ga je npr. otipavati (če že, potem tako, kot je dovoljeno) ali ga kako drugače uporabljati. V *Odstranitvi* je telo človeku toliko odtujeno, da se na nekem mestu glava giblje samosvoje in neodvisno od trupa.

Kot reakcija na svetohlinski asketizem se v pričujočih prozah pojavlja posebej poudarjen ravno ta spodnji del telesa: pisec nam moli pod nos slike žrtja, prebavljanja in izločanja, neposredno spolno veselje na prepovedanem kraju (denimo v cerkvi ali pa v bližini mrtvaškega odra), grobo se posmehuje licemerstvu, češ: takšni ste (in smo) ali pa bi bili, če bi si upali.

* Florijan Lipuš, *Jalov pelin*. Drava / Založništvo tržaškega tiska, 1985, 88 str. Opremil Matjaž Vipotnik.

V *Odstranitvi* in *Pelinu* je posebej zastrašujoča podoba ljudstva. To je zaplotniška, slaboumna, omejena, prismojena, nedomiselna, zavistna, privoščljiva in obrekljiva drhal. To je čreda, znotraj katere človek ne more biti svoboden in se rajši ubije (kot Tjaž), to je gmota, ki z zažiranjem odstranjuje samo sebe (o *Odstranitvi*), to je trop, ki hodi drug k drugemu na pogrebe, se naslaja ob tuji nesreči, in katerega prepereli mozeg lahko vzbudi le še novico o smrti, pa še ta ne za dolgo (kot v *Jalovem pelinu*). Vas — tudi kot simbol za sleherni majhno okolje, ki ima manjvrednostni kompleks zaradi tega, ker ni mesto — je tista skupnost ljubečih (se) posameznikov, kjer »srečaš znanca na cesti, prijatelja, soseda, in te pogleda s ključavnično luknjo v čelu in toliko da ne vtakneš vanjo svojega hišnega ključa in ne vstopiš« (Odstranitev, str. 62). Vas je po Lipušu tista ljubezniva združba, kjer »ljudstvo svoje riti pase in se z vinom baše« (Odstranitev, str. 106), je kraj, kjer »ni več po kaj iti, kaj početi, ni kaj videti, dojeti razen skal, gozdov in nad seboj neba« (*Jalov pelin*, str. 77). Zato je *potnikova* vrnitev v domači kraj vse prej kot razčustvovana parada mazohistično otožnega onaniranja z lepimi spomini na srečne, oh, srečne minule čase. To je trda paleta nasekanih spominov na dom v robah, na otroštvo brez staršev, na odhod v tujino, na beg brez jamstva za srečo. Tudi v *Jalovem pelinu* je vas še zmeraj »odstranjena«, to je neki prostor v apatično statičnem svetu, ki ga lahko vznemiri, a nikakor ne pretrse, smrt.

Osrednja literarna oseba je mrtvak na mrtvaškem odru, osrednje dogajanje sestavljajo priprave na njegov pogreb. Prvo poglavje ima naslov *Po sveži dih z gora*. Izraža torej pričakovanje, upanje. Namesto s pričakovano svežino pa se *potnik* sreča s trohnečim bivanjem. (Tudi v *Odstranitvi* nam pisatelj v poglavju *Idila s kmetov* v nasprotju z naslovom postreže z groteskno spako.)

Vse, kar je živega in živahnega, od večernega umivanja do priložnostnega ljubimkanja, se giblje znotraj enega samega kroženja, smrti. Kako je smrt pogoj za oživljanje že skoraj mrtvega, je prav po lipuševsko groteskno izraženo s starkami v tretjem poglavju. Smrti jih, betežne in onemogle, rešuje privoščljivo veselje in misel na to, da je le še nekdo drug pred njim odšel z nosom zemljo podpirat.

Obred okrog mrliča je navajena in nujna dekoracija. Ob patos smrti je postavljen sočasen pohlep po hrani — tipičen primer za to, kako ljudski običaj brez predsodkov prenese nezdružljivost obojega, in kako pisatelju, ki na to pokaže v literaturi, navadno očitajo perverzno: »Na kmetih pečejo pogačo za veliko noč in kadar je mrlič v hiši, in kaj nasladni so vonji, ki se spajajo v veži, ko se v dah posebne vrste zameša tisto, kar prihaja iz mrliške izbe, s tistim vročim, ki prihaja iz peči, in lepljivim iz kuhinje, Vmes udarijo še hladni zraki od zunaj, iz shrambe in kleti. Kadar so v kleti vmesna vrata odprta, zaudarja v veži zrak po moštu, kadar zaprta, po jabolkih in hruškah, ki ležijo v prvi kleti spredaj na policah. Čaji in pogača hodijo k mrliču, v kuhinji k tistim hodi sadje.« (*Jalov pelin*, str. 29, 30)

V tretjem poglavju najdemo podobno mesto lipuševske groteske: zamaknjeno svetost človeške smrti spremlja »osvežujoče« ozadje — kruljenje prašičev. Edina oblika živahnega življenja, na katerega kaže

Lipuš ob dokončno mrtvem mrtvaku, je »švigašvaganje čurimurijev«, ogabno gomazenje ščurkov pod mrtvaškim odrom.

Pisatelj je v svojem provociranju ustaljenega (mišljenja, navad in razvad) neusmiljen. Na primer: od kod navada imenovati smrt nesrečno? Mrtvecu v Jalovem pelinu se je očitno vse hudo pripetilo tedaj, ko še ni bil mrtvec. V novi vlogi mu ni nič hudega, pa tudi z žalujočimi ostalimi se ne dogaja nič posebno pretresljivega. Jedo in pijejo, malce pomolijo, nekatere parčke svetost trenutka tako gane, da morajo nemudoma v pšenico, drugi razburjeni in vzburjeni, vsekakor manj razgreti in vneti, pa se streljajo s kroglicami iz kruha in potice. Svinje krulijo, karavana gre dalje.

Naslov tretjega poglavja *Na hudi grči se slab klin skrči* je pregovor, na videz iz gozdarskega sveta, v resnici pa igrivo namiguje na erotično življenje, na iskriva čopasta opravila, ki jih ne moti niti bližina na pol razpadlega mrtvaka. Erotika. Že res, da odnos med moškim in žensko, a predvsem kot omamen nagon in slepa sla, kot dajanje in jemanje mladega in svežega, pohotnega kakor kri divje živali, kot želja po grizastih zobeh, nohtastih nohtih, po poljubčkastih neumnostih. Eros brez kakršne koli »inteligencproteze«, kot edina pristna človekova podoba.

To je drugi osrednji motiv, ki poleg motiva smrti združuje omenjene Lipuševe proze. Erotika mu je ime za nenaravno zbirno posodo, v kateri se kopiči vse, česar si človek ne upa poimenovati. Je žarišče in hkrati najbolj zatirana in zlagana plat človekovega življenja. Razpeta je na umetno konstrukcijo sprenevedanja in nategnjena med dvoje licemerskih osi, od katerih je ena čista, poštena in dobra, druga pa grda, umazana, zla. To je sporočilo, ki nam ga Lipuš odkriva izjemno zajedljivo: mišljenje o prepovedanem je hudo ostarela gospa, ki se je bojijo vsi od župnika do zadnjega farana, nihče pa je posebej ne spoštuje. Kot bi hoteli reči, da je bila ravno ta dama, ki danes v tla upira oči, svojčas ena najbolj radodarnih frkelj na vasi. Njena sodobna obsedenost deliti nasvete na levo in desno pa je tragikomedičen eksemplar za to, kar se zgodi, če človek zaradi takih ali drugačnih pravil lepega vedenja ne dovoli sam sebi, da bi se izživel.

Ob opazovanju jezikovnega sloga v Jalovem pelinu (v Tjažu in Odstranitvi pa nič manj) naletimo na ledeno goro. Izjemna izrazna moč in neverjetna iznajdljivost v besedi porajata vprašanje, kam lahko ta jezikovni razvoj še pelje. Če bodo naslednja leta prinesla maniro, nam bo hudo žal, če ne, je treba sneti klobuk, zajeti sapo in se Lipuševi Besedi pokloniti.

Besedni slog daje že v Tjažu slutiti »baročno« kipenje in razbohotenost, kakršno prineseta pozneje Odstranitev in Jalov pelin. Taki so npr. stavki, obsežni asociativni nizi s celimi kitami glagolov. Ta jezikovni izraz se začenja razvijati v samostojni organizem, ki se razrašča v neke vrste jezikovno pošast, nepokorno »vsebini«, lepoto in grozo vzbujajočo obenem. Vendar pa vsebuje sicer prav gotovo pretehtana pisateljeva beseda v Tjažu mnogo manj kasnejše ljubezni do novotvorb, onomatopij, zamenjave besednega reda, ritmiziranih povedi ali kar celih odstavkov, itd. Primeri, ki jih bom navedla (natančna jezikovna analiza bi preseгла okvir in namen tega pisanja), so iz Jalovega pelina.

Večine od njih v Zmotah dijaka Tjaža še ni, zato pa skoraj vse tipe najdemo tudi v Odstranitvi moje vasi.

Posebno opazna je Lipuševe ljubezen do starega in zastarelega, o čemer pričajo deležniki in deležja, kot npr.:

- (...) svoje jezike *imajoč* vso pot pod košem (35)¹
- (...) za njim *prisluškovanje*, ali bo zverina še zaškrtala (35)
- (...) *izpustivši* iz vmemara (39)

S posebno pozornostjo in ljubeznijo vnaša pisatelj v besedilo koroščino, zapišem naj le nekaj primerov:

- (...) obtičala bosa v žlihti (34) = v brozgi
- (...) *adrca* (44) = ruta
- (...) vse *arčnije* stran pomečejo (50) = zdravila

Duhovite so ljudske primerjave:

— (...) je na sam namig rinil v oglje po kostanje kakor trep v žganke (39) — koroško

- (...) po tistih, ki jih greh ne mara več (45)
- (...) pa če jih podaljšajo samo, kar bolha zine (60)
- (...) ko je bilo vreme, da bi se še pes obesil (9)

Z vsem tem stopajo pri Lipušu v ponoven rodoviten stik nekatere že zdavnaj pozabljene besede, pozabljeni pomeni znova zažive. Avtor pa se ne zadovoljuje le s starim, ki v današnjem kontekstu postane znova polnokrvno. Slog bogati še s številnimi lastnimi iznajdbami. Za bralca pomenijo lepo intelektualno zabavo, gotovo pa bodo morebitni prihodnji prevajalci te proze ob njih izgubljali potrpljenje. Takih lipuševskih zvez je v besedilu vse polno, citirajmo za primer le eno, tisto z ovitka:

»Potovanje, ki se je začelo v mrgoljavem gnetežu, se je končavalo zdaj v samoti in tihoti, iz mestne mrgoljave se je preselil v negibnost podeželja, iz mnogoternosti v maloto, iz svetlih prostorov v mračino.«

Odstranitev moje vasi in Jalov pelin vsebujeta pravo bogastvo ljudskih pregovorov in rekov, ki v sobesedilu dopolnjujejo ironijo in parodijo. Obe sta podčrtani tudi s pretvorbo frazeologemov, kot npr. *Dober kvas seže v deveto vas*. Zaradi posmeha in tudi zgolj zaradi duhovite igre spreminja Lipuš znane in t. i. »velike« besede npr. iz Shakespearovega Hamleta: »*Nekaj gnilega je v deželi lanski*«, namesto »*Danski*«. Tak je tudi droben in v sobesedilu skoraj neopazen preblisk na strani 34, ki prikazuje mrgolenje ščurkov in pravi, kako se je »sprožilo vsesplošno dirjastenje po tleh, *pokol, mesarsko klanje*«, pri čemer je zadnje asociacija na Prešernov Uvod h Krstu pri Savici, kjer stoji »ne boj, mesarsko klanje«. Ironija je očitna.

Iz otroškega jezika izvira izraz čurimuri za ščurka. Pri Lipušu pa se isti čurimuriji plazijo pod mrličem. Iz otroške poezije je znana ritmizirana zveza, s katero se navadno končajo odštevanje: *Vija vaja ven* — ti loviš. Podobno kot beseda čurimuri se tudi del odštevanke (»vija vaja« in brez »ven« str. 32) v Jalovem pelinu pojavi v neustreznem kontekstu, ki nima z otroki in z njihovo igro nič skupnega. Podobno se poigrava z jezikom vrsta mladih slovenskih avtorjev v zbirki Mlada proza (Maribor 1983). Gre za neke vrste sodobni prozni Verfremdungs-

¹ Številke v oklepaju označujejo stran v Jalovem pelinu.

efekt, v vlogi katerega nastopajo v Jalovem pelinu še številna ritmizirana duhovičenja:

- (...) dokler žebranje traja, pogače ni in čaja (27)
- Ko bi ljudje ne mrli, bi svet podrli, a ko bi svet podrli, bi ne mrli. (31)
- Ta pajek mora biti druge vrste zmajek. (38)
- Naglica ni prida, kasnica je gnida. (47)
- Svoje želo nese trpež na deželo. (54)
- Naslovi posameznih poglavij: Na hudi grči se slab klin skrči in Vranec ne pojde več čez klanec.
- Živa šiba po telesu liže in gode svoje viže, da si otroci nauke zapomnijo in križe. (78)

Navedla sem samo nekaj najbolj zanimivih primerov, vendar take ritmizirane povedi skupaj s številnimi pomanjševalnicami (npr.: spačica potičica, beli danek, črna nočka, potoček, malo meska, malo mlekca, itd.), onomatopojami (ki včasih niso samo onomatopoiije, npr. »kukuricnil med kokoške kokoroške«, str. 24), oksimoroni in igračkanjem z besedami glede na zvenečnost (npr. (...) poskrbijo tatu tata, trotu trota, bobu bob in popu popa) kažejo na posebnost Lipuševega sloga že v Tjažu in Odstranitvi. Opozoriti velja še na nekaj posebnosti, kakršne so nedvomno okrnjene besede, tipa:

— v šir in dolž (32), razpršujejo posamez (38), da je hiša blizi, ki prot njej hitijo (51).

Na nekaj mestih (tudi v Odstranitvi) najdemo posebno obliko dialoga, kot npr. na str. 40:

»Po teh mestih prej da pri hiši niso šli z omelom, s cunjo, da niso nak pobrali pajčevine? Niso utegnili, stari jo jim je zaskočil, da niso utegnili.«

Lipušu je treba priznati stilno mojstrstvo. Enega pojava pa si pri opazovanju besednega sloga nismo znali razložiti. V Jalovem pelinu je na enem mestu (v Odstranitvi moje vasi pa na dveh) zapisana beseda *pažnja*. Beseda seveda prihaja iz srbohrvaškega jezikovnega prostora. Če ne bi bili prepričani, da je Lipušev jezikovni izraz izredno premišljen, ne bi zastavljali vprašanja: kako, zakaj in po čem. Se je avtorju zapisalo?

Zlasti ob izidu *Zmot dijaka Tjaža, Odstranitve moje vasi*, morda pa tudi ob *Jalovem pelinu*, je bilo na Koroškem v Avstriji slišati obtožbe, da pomeni Lipuševa literatura celo nekakšno proticerkveno propagando. Z gotovostjo lahko zapišemo, da to ni res (iz pisateljevega življenjepisa se ponuja predrzen sklep, da je tudi sam veren človek). Njegova beseda je uperjena, povejmo po njegovo, proti vsemu tistemu, kar je »gnilega v deželi lanski«, pa naj gre za cerkev ali pa katero drugo področje človekovega življenja. Avtor si je s svojim parodičnim, ironičnim in grotesknim načinom slikanja življenja nakopal sovražnike zlasti med tistimi, ki njegove literature ne zmorejo brati neobremenjeno, namreč tako, da ne bi iskali v vsakem stavku določenih ljudi, krajev in dogodkov. Mislim, da je vsaka, še tako globokoumno zafrfljana besedna umetnost nekoliko avtobiografska, in tudi v Lipuševi prozi je mogoče prepoznati določene kraje in ljudi, če že hočemo. To pa je končno mogoče tudi pri Cankarju, Župančiču, Zupanu, itd. Mirno

lahko zapišemo, da piše Lipuš literaturo v najbolj žlahtnem pomenu besede, hkrati pa piše tudi angažirano. Ni lahko združevati oboje z občutkom za ravno pravo mero. Zlasti se kaj rado pripeti, da se iz angažirano zastavljenega teksta rodi dnevnapolitično aktualen spak.

Položaj pa, v katerem se je znašel pisatelj, je obenem dokaj značilen za tiste, ki so »pred časom, ki bo, ko pride čas«, kakor je sam zapisal v *Odstranitvi* moje vasi.

Dravograd, 2. 5. 1985

František
Benhart

Spomin in spomini Jaroslava Seiferta

Bistveni del poezije najnovejšega Nobelovega nagrajenca Jaroslava Seiferta sloni na spominih. Razume se, da predvsem tisti, ki je nastal v pesnikovih poznejših letih. Toda da se ne bi motili: že leta 1927, torej šele šestindvajsetleten, je napisal spominski »feljton« *Zvezde nad Rajskim vrtom* (*Hvězdy nad Rajskou zahradou*), ki ga je potem razširjenega (skupaj štirideset strani)

tiskal čez dve leti v istoimenski samostojni knjižici. Spominske motive bi kajpak zasledili tudi v njegovih pesniških zbirkah teh in že prejšnjih let. Skratka: za Seifertov poetični opus, se pravi, do zdaj petindvajset zbirk in nešteto izborov ter raznih krajših posameznih (v glavnem bibliografskih) izdaj, je spominska motivika prav tako značilna kakor motivika ljubezni in očaranosti z lepoto. Spričo te avtorske »obremenjenosti« s spomini gotovo ni brez zanimivosti, da se pri Seifertu po letu 1929, ko so izšle *Zvezde nad Rajskim vrtom*, srečujemo s spominsko prozo šele leta 1982, ko je izdal — leto po izdaji v zamejstvu — obsežno, 640 strani obsegajočo knjigo *Vse lepote sveta* (*VŠECKY KRÁSY SVĚTA*).

Ta knjiga »zgodb in spominov«, kot se glasi podnaslov, še povrhu ni nastala načrtno, po kakšnem premišljenem ustvarjalnem konceptu. V sedemdesetih letih (natančno do leta 1979) Seifertu namreč niso na Češkem izdajali novih knjig (saj je bil celo predsednik leta 1970 administrativno ukinjene Zveze čeških pisateljev), dovolili pa so mu, da napiše spremno besedilo pod nekatere fotografije sodobne Prage. Seifert je pisal, se spominjal in pisal. Ker pa je Praga njegova velika ljubezen, nerazdružljivo povezana z njegovim življenjem, ni prenehal pisati niti takrat, ko je bilo spremnega besedila več kot dovolj — pisal je, se spominjal in pisal, kar polnih osem let, tako pa je nastala knjiga, ki je res redko, dragoceno pričevanje o več kot pol stoletja literarnega in kulturnega dogajanja na Češkem; pa tu oživi ne samo neverjetno